

СТОРІНКА РЕЦЕНЗЕНТА

УДК 94 (477) : 347.642 «17/19»

DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2019.2\(26\).207](https://doi.org/10.33782/eminak2019.2(26).207)

ВАЖЛИВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

[рец.]: *Кравченко Олена. Опіка над дітьми в Україні наприкінці XVIII – на початку XX ст. Монографія.* Харків: ФОП Панов А.М., 2019. 430 с.

Ірина Петренко

ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» (Полтава, Україна)

e-mail: poonsku@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2994-3833>

Упродовж останнього десятиліття в українському історіописанні відбуваються доволі кардинальні та швидкі зміни: воно повертається у світовий історіографічний процес. Свідчення цього є той факт, що вітчизняна історична наука починає відповідати, безумовно з певним запізненням, на виклики антропологічного повороту, постмодерністської філософії історії тощо. Монографію Олени Кравченко «Опіка над дітьми в Україні наприкінці XVIII – на початку XX ст.» в українському історіографії можна сміливо назвати новаторською. Новаторство уже відображає назва й обрана тема дослідження, а обшир джерельної та фактографічної доказової бази, ґрунтовні висновки, показують добру обізнаність Авторки з джерелами та літературою.

Історія організації соціальної опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківської уваги, нині набуває не лише наукової актуальності, але й практичної. Держава має залучати до цієї справи громадськість, приватну ініціативу, створювати відповідне законодавство. При цьому потрібно враховувати регіональні, етнічні, релігійні, гендерні особливос-

ті розвитку системи опіки й піклування, використовувати досвід, накопичений у минулому.

У центрі уваги дослідниці – дитина і дитинство, процес її соціалізації, а також зародження, розвиток і трансформація системи опіки над неповнолітніми в українських губерніях Російської імперії наприкінці XVIII – на початку XX ст. Дана тема підготовлена у напрямку дослідження соціальної історії, що є нині одним із популярних векторів історичних праць. Доступний стиль книги Олени Кравченко та, водночас, важливі наукові факти і висновки роблять цю працю легкою для читання та підставою для дискусій.

Ставлення до дитини і дитинства у соціумі є одним із маркерів його розвитку та змін. У центрі уваги Авторки український соціум кінця XVIII – початку XX ст., що поступово змінювався під впливом ідей гуманізму, законодавства, реформ, які проводилися у Російській імперії. У монографії ґрунтовно досліджено та проаналізовано російське законодавство щодо опіки над дітьми, розкрито основні види, форми та методи організації державної, суспільної опіки та добродійної допомоги різним категоріям неповнолітніх дітей від народження і до 21 року. У роботі Авторка акцентувала свою увагу на еволюційних змінах та особливостях діяльності як загальнодержавних, так і місцевих інституцій щодо різних категорій дітей: сиріт, напівсиріт, дітей із бідних родин, підкидьків і незаконнонароджених, дітей-інвалідів (із вадами зору і слуху), малолітніх правопорушників.

Увагу Авторки сфокусовано на неоднорідному українському суспільстві кінця XVIII – початку XX ст. Важливо зазначити, що у складних соціальних відносинах зі стрімкою втратою української автономії, інкорпорацією до складу Російської імперії, основний соціальний зріз, що потрапив під дослідження Олени Кравченко є світ «мовчазної більшості», представників нижчих прошарків населення.

Монографія складається зі вступу, п'яти розділів, які поділяються на підрозділи, висновків, додатків, які містять таблиці і світліни, які ілюструють фактичний матеріал.

Дослідження Олени Кравченко виконане у руслі міждисциплінарного підходу та перебуває на перетині історії, соціології, права, етнографії. Історія добродійності та соціальної опіки наприкінці XVIII – на початку XX ст. цікавила і цікавить багатьох дослідників. Предметом уваги вітчизняних учених були регіональні аспекти діяльності різних добродійних установ, товариств і приватних осіб. Однак комплексного, системного дослідження цієї теми до цього часу не проводилося. Ліквідувати цю лачуну і покликана дана робота Олени Кравченко.

Передусім, у монографії привертає увагу ретельне опрацювання джерел. Авторкою було опрацьовано документи 12 архівів України, Російської Федерації та Білорусі (с. 39-40). Джерельна база складається з офіційних документів і матеріалів, розпорядчої документації, інформаційно-аналітичних джерел, матеріалів статистики, публікацій у періодичних виданнях і джерел особового походження. Така сукупність різного типу джерел дозволила проаналізувати практичну діяльність добродійних організацій і опікунств, виховно-виправних закладів для дітей, соціальний склад установ опіки над дітьми тощо.

На початку монографії Авторка проаналізувала історію становлення та розвитку опіки над дітьми: європейську традицію, законодавство опіки та піклування над неповнолітніми, а також як ця проблема порушувалася у діяльності міжнародних і всеросійських з'їздів і конгресів.

Олена Кравченко ґрунтовно проаналізувала інституційні установи опіки над дітьми: виховні та сирітські будинки Приказів громадської опіки, дитячі заклади Відомства установ імператриці Марії, опікунство над сліпими та глухонімими та їх відділення. Авторка справедливо зазначила, що поява зазначених інституцій була свідченням адміністративних перетворень у Російській державі (с.135). Причому, в українських землях поширення набули сирітські будинки, а не виховні, як це було у російських землях.

Олена Кравченко дійшла висновку, що найвпливовішою інституцією, яка опікувалася дітьми, було напівдержавне Відомство установ Імператриці Марії. Під його управлінням було створено мережу установ та організацій дитячої опіки, зокрема притулків для найбідніших, дітей-сиріт і напівсиріт.

В українських землях діяли губернські, повітові, міські та сільські опікунства дитячих притулків. Засновниками дитячих притулків були приватні особи, найчастіше, заможні верстви населення. Авторка на конкретних прикладах показала, що відкриття відділень Опікунств над сліпими в Україні розпочалася у 80-х роках XIX ст., а глухонімих – наприкінці XIX ст., і відкривалися вони переважно у губернських містах.

Заслугою Авторки є ґрунтовний аналіз діяльності громадських організацій і приватних осіб у сфері піклування над дітьми. Олена Кравченко на основі архівних документів, які до цього часу не було введено до наукового обігу, показала діяльність добродійних товариств, товариств патронату, виправних притулків і землеробських колоній для неповнолітніх, створення та функціонування дитячих ясел і денних притулків, медичну та профілактичну допомогу, а також приватну добродійність у сфері опіки над дітьми.

Олена Кравченко дійшла до висновку, що приватна ініціативи торкалася переважно дітей-сиріт і напівсиріт, малолітніх злочинців і дітей з особливими потребами (с.210). Найбільш різноманітні форми були реалізовані у найбільших українських містах – Києві, Одесі, Харкові. Багато товариств допомоги дітям перебували під патронатом членів імператорської родини. Підпорядковувалися і звітували про свою роботу добродійні товариства різним міністерствам і відомствам. Серед добродійних товариств, Авторка назвала жіночі благодійні організації, товариства загального типу, товариства допомоги бідним, товариства опіки над немовлятами та породіллями. Крім того, існували і громадські організації, які опікувалися винятково дітьми.

Авторка справедливо зауважила, що залучення широкої громадськості, кваліфікованих лікарів у діяльність товариств сприяло формуванню соціальної відповідальності привілейованих верств населення. Приватна благодійна ініціатива мала адресний, цілеспрямований, всестановий характер.

Один із розділів рецензованої монографії присвячено земським, міським, становим, етнічним і конфесійним (православним, католицьким, лютеранським) організаціям опіки над дітьми.

На початку XX ст. сталися важливі зміни – революція, російсько-японська війна, Перша світова війна, соціально-економічна і політична криза, – що призвели до змін у системі опіки над неповнолітніми. З'явилася проблема біженців, тимчасово переміщених і депортованих осіб. Оленою Кравченко було проаналізовано діяльність Олексіївського Головного Комітету у справі піклування над сиротами, загальноросійських і регіональних інституцій опіки над дітьми воїнів, ролі Романівського комітету опіки над сиротами сільського населення й організація опіки над дітьми-біженцями.

Авторка показала, що у роки Першої світової війни на території українських губерній Російської імперії спостерігалося поєднання різних форм організації допомоги дітям-сиротам: державна опіка та громадська ініціатива.

Як позитивну рису варто відзначити те, що книга не є абстрактною, а наповнена іменами людей, які долучилися до опіки над дітьми-сиротами, напівсиротами, малолітніми злочинцями, підкидьками й ін. Це «олюднює» текст і дає можливість згадати імена реформаторів, благодійників, ініціаторів та й просто небайдужих людей у шляхетну справу – спасіння дітей, збереження їхнього здоров'я і життя.

В цілому позитивно оцінюючи монографію, варто зазначити кілька рекомендацій Авторці. Уточнення потребує назва монографії Олени Кравченко «Опіка над дітьми в Україні наприкінці XVIII – на початку ХХ ст.». Варто було б замість назви держави «Україна» вжити словосполучення «українські землі (губернії) у складі Російської імперії», адже у зазначений хронологічний час держави «Україна» не існувало.

Олена Кравченко цілком слушно проаналізувала європейські традиції опіки над дітьми. Доречно було б лаконічно проаналізувати історію появи опіки над дітьми в українських землях.

У першому розділі (параграф 1.2.), аналізуючи законодавчу базу та піклування над неповнолітніми, Авторка цілком слушно зауважила, що «протягом XVIII – початку ХХ ст. відбувався процес формування та модернізації імперського законодавства щодо державної й суспільної опіки та підтримки різних категорій дітей» (с. 57). Однак, варто було б проаналізувати як швидко російське законодавство впроваджувалося в українських землях, чи завжди це модернізоване імперське законодавство використовувалося у соціальній системі в українських губерніях. В українських губерніях до інкорпорації їх до складу Російської імперії, існували свої традиції опіки і піклування над дітьми, чи не вступали вони в суперечність із імперським російським законодавством.

Однак вищеназвані зауваження та міркування носять радше рекомендаційний характер. Вони ніяк не знижують безперечних і цінних здобутків монографії Олени Кравченко «Опіка над дітьми в Україні наприкінці XVIII – на початку ХХ ст.», яка є оригінальним і самостійним дослідженням, що розв'язує важливу наукову проблему.

Монографія Олени Кравченко «Опіка над дітьми в Україні наприкінці XVIII – на початку ХХ ст.» – це вагомий дослідницький доробок та значний внесок не лише в історіографію, але й приклад міждисциплінарної спроби, що накреслює шлях до подальших студіювань цієї теми.

Безперечно, книга буде цікавою історикам-фахівцям, педагогам, юристам, державним службовцям, соціальним працівникам, усім, хто цікавиться соціальними аспектами історії України.